

Pregledni rad

UDK 726.825

DOI br.107251/SVR1306297K

COBISS.BH-ID 3693592

MRAMOROVI U SREDNJOVJEKOVNOJ ŽUPI ZEMLJANIK

Mr Goran Kalinić

Nezavisni univerzitet Banja Luka

Apstrakt: Proučavanje stećaka ili mramorova veoma je važno za kulturnu baštinu Republike Srpske i Bosne i Hercegovine. Istraživanja sprovedena u prošlosti nisu dovoljna da se stekne uvid u sve aspekte života u prošlosti na ovim prostorima. Detaljno istraživanje u opštini Banja Luka tek je početak ozbiljnih radova na identifikaciji ovih spomenika, njihovom značaju i svim pitanjima koja su ostala otvorena do danas.

Ključne riječi: *stećci, mramorje, mramorovi, sahranjivanje, nadgrobni spomenici, etnologija, arheologija, antički putevi, naselja, Banja Luka, župa Zemljanik.*

UVOD

Mramorovi, nadgrobni spomenici, koji su u upotrebi, kako se pretpostavlja od XII do XVI stoljeća, nisu u potpunosti izučeni, iako je napisano dosta radova i rasprava na tu temu. O njima se raspravljalo sa likovno-umjetničkog stanovišta, sa stanovišta pripadnosti određenoj vjeri ili određenom narodu, vodile su se rasprave oko toga koji oblici spadaju u mramorove, a sam pojam stećka, kako ove spomenike zove veći broj naučnika, nije nikad u potpunosti razrađen i objašnjen.

Pojam stećak se najčešće javlja u literaturi. U Vukovom rječniku, terminom stećnjak, označen je otesan kamen koji se meće na grob ili za kakvu drugu biljegu.¹ V. Ćorović ovu riječ izvodi od glagolskog pridjeva stojeći, ali to bi se onda samo odnosilo na uspravljene spomenike.² Za ove spomenike u narodu postoje potpuno drugačija imena. Jedan od najčešćih naziva, koji se javlja na svim područjima prostiranja ovih spomenika, jeste mramor ili mramorje. U Bosni, nekropole sa mramorovima narod naziva i grčko groblje, džinovsko, svatovsko, rijetko rimsko ili bogumilsko.³ U Semberiji i Mačvi postoji i naziv mađarsko groblje, u Dalmaciji se može

---

¹ E. Зечевић, О појму стећак, Гласник САД 17, Београд 2001, стр. 144 .

² V. Ćorović, Prilog proučavanju načina sahranjivanja i podizanja nadgrobnih spomenika u našim krajevima u srednjem vijeku, Naše starine 3, Sarajevo 1956, 128.

³ E. Зечевић, О појму стећак, Гласник САД 17, Београд 2001, стр. 144.

čuti za mašete, rimska ili židovska groblja, a u natpisima se često spominje biljeg, odnosno bilig i kam.⁴

Na prostoru nekadašnje župe Zemljanik najčešće se čuje naziv mramorje, zatim grčko, džinovsko i kužno groblje. Svi nazivi, nastali u narodu imaju određenu pozadinu, priču ili vjerovanje. Na području nekadašnje župe Zemljanik, za grčka groblja se kaže da su nekad tu živjeli Grci. Za džinovska groblja narod kaže da su ljudi koji su tu sahranjeni, bili džinovi, te da su tu nalažene kosti duplo veće od normalnih. Za kužno groblje se kaže da su tu sahranjeni oni koji su umrli od kuge. Međutim, iako groblja imaju različita imena, naziv mramorje je izgleda opšteprisutan. Samim tim vidimo da naziv stećak, možda i nije najprikladniji za upotrebu. Stoga, ne bi bilo loše koristiti naziv mramor ili mramorje imajući u vidu etnološki karakter spomenika, te moguće proširenje istraživanja.

ISTORIJAT ISTRAŽIVANJA

Istoriju istraživanja mramorova najbolje je opisao Bešlagić u monografijama, *Stećci - kultura i umjetnost* i *Stećci - kataloško topografski pregled*.⁵ Najraniji podaci o mramorju potiču iz 1530. godine kada poslanstvo austrijskog cara Ferdinanda I putuje u Carigrad, a kao tumač za jezik, u sastavu poslanstva putuje Slovenac Benedikt Kuripešić, koji u svom putopisu opisuje mramorje u Ladevini (Vladevini) kod Rogatice. Dvije godine kasnije novo poslanstvo prolazi istim putem, a nepoznati autor opisuje isto mramorje.

Nekih dva stoljeća kasnije, sedamdesetih godina XVIII stoljeća kroz dalmatinske krajeve proputovao je italijanski prirodoslovac i mineralog, opat Alberto Fortis, i u svom putopisu ostavio nekoliko bilježaka o mramorju iz okoline Makarske i Sinja, te o velikoj nekropoli blizu vrela Cetine. Prvih godina XIX stoljeća, poljski istraživač Aleksandar Sapieha proputovao je dobar dio Dalmacije i Hercegovine i on poredi mramorje sa starim partskim i egipatskim spomenicima. Bečki geolog i ljekar Ami Bue proputovao je tadašnji evropski dio Turske i ostavio nekoliko opisa mramorja iz Bosne i Hercegovine.

Više podataka o mramorju ostavio je engleski egiptolog I. Gardner Wilkinson, koji je u petoj deceniji XIX stoljeća proputovao dijelom Dalmacije i Crne Gore. Bio je mišljenja da su to domaći hrišćanski spomenici iz predturskog doba, ali da su mnogi stariji od XV stoljeća. Engleski istoričar Artur Evans je 1875. godine proputovao kroz Bosnu i Hercegovinu i o tome napisao svoj putopis u kojem opisuje mramorje iz Tešnja, Travnika i Sarajeva i koje poredi sa keltskim spomenicima.⁶ U XIX stoljeću o mramorju još pišu i pruski konzul u Sarajevu Oto Blau, te austrijski generalštabni oficir Hajnrih Šternek, koji ih smatra praistorijskim

⁴ Š. Bešlagić, *Stećci – kultura i umjetnost*, Sarajevo 1981, str. 32.

⁵ Š. Bešlagić, *Stećci, kataloško-topografski pregled*, Sarajevo 1971, str. 11-22; *Stećci – kultura i umjetnost*, Sarajevo 1981, str. 11-23.

⁶ A.J. Evans, *Pješke kroz Bosnu i Hercegovinu*, Sarajevo 1980.

spomenicima. O mramorju su pisali dalmatinski historičar fra Gašpar Vinjalić i Andrija Kačić-Miošić u XVIII stoljeću, te u XIX stoljeću Ivan Katalinić, splitski arheolog Ivan Karara, fra Petar Peko Kadčić, sarajevski pravoslavni mitropolit Sava Kosanović i drugi. O mramorju u Srbiji pišu S. Obradović, historičar i lingvista Miloš Milojević, Milan Đ. Milićević i Ljubomir Kovačević.

U periodu vladavine Austro-Ugarske Monarhije mramorju je posvećena veća pažnja, naročito od 1888. godine kada je osnovan Zemaljski muzej u Sarajevu. Broj stranih istraživača se povećava. Austrijski vojni ljekar dr Feliks Lušan interesovao se za mramorje sjeveroistočne Bosne, te je i otvorio nekoliko grobova i datovao ih prema nalazima mađarskog novca u XIV stoljeće. Bečki arheolog dr Moric Hernes, proučavajući rimske spomenike u Bosni i Hercegovini, biva zainteresovan i mramorjem, ali ono za njega nema neku umjetničku vrijednost, niti posebno religijsko značenje. Između 1882. i 1885. godine kroz Bosnu i Hercegovinu je u nekoliko navrata proputovao mađarski historičar Ivan Asbot, koji opisuje više nekropola u raznim krajevima Bosne i Hercegovine i koji ih prvi naziva bogumilskim spomenicima. O mramorju u ovom periodu pisali su i austrijski rudarski inženjer A. Geting, Nijemac F. Kanic i Italijan A. J. Fosko, koji je mramorje u Dalmaciji pripisao Feničanima. U hrvatskim naučnim časopisima pišu o mramorju dubrovački profesor Luko Zore, zagrebački arheolog Šime Ljubić, dubrovački nastavnik Vid Vuletić-Vukasović, splitski pop Petar Kaera, pop Petar Stanić i Luidi Marun. Intenzivniji i organizovaniji rad na istraživanju stećaka počinje sa osnivanjem Muzejskog društva Bosne i Hercegovine 1884. godine, odnosno osnivanjem Zemaljskog muzeja u Sarajevu 1888. godine i pokretanjem njegovog *Glasnika* 1889. godine u kojem pišu Kosta Herman, Jevrem Stanković, Đorđe Stratimirović, Vaclav Radimski, Nikola Barišić, Franjo Fiala i drugi. Najobimniji doprinos proučavanju mramorja u ovom periodu dao je Ćiro Truhelka, a njegovo interesovanje najviše privlače natpisi na mramorju. U svojim radovima koristio se popisima mramorja iz 1888. i 1898. godine, koje sprovode kotarski uredi, a po naredbi Zemaljske vlade Bosne i Hercegovine. Poslije 1900. dolazi do stagnacije u proučavanju mramorja sve do 1918. godine, a u periodu između dva rata u *Glasniku* Zemaljskog muzeja objavljuju radove Ćiro Truhelka, dr Mihovil Mandić, njemački naučnik Georg Vilke, Milenko Filipović, Milan Karanović, Vladislav Skarić, Dimitrije Sergejevski, Petar Bogunović, Đoko Mazalić, Vejsil Ćurčić i drugi.

Poslije Drugog svjetskog rata mramorje je shvaćeno kao značajan dio kulturnog naslijeđa. Nakon Izložbe srednjovjekovne umjetnosti jugoslavenskih naroda, održane u Parizu 1950. godine, gdje je mramorje izazvalo veliku pažnju naučnika, održane su i dvije konferencije u Sarajevu 1950. i 1952. godine na kojima su predstavnici Saveznog instituta za zaštitu spomenika kulture u Beogradu, Ministarstva za nauku i kulturu BiH, Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Zavoda za zaštitu spomenika kulture

BiH i drugih organizacija, konstatovali veliku naučnu vrijednost mramorja. Tada je postignut i dogovor o dugoročnom programu rada i načinu njegovog izvođenja. Program se, međutim, sveo na evidentiranje lokaliteta, proučavanje pojedinih nekropola, te publikovanje naučnih radova. Evidentiranje i provjera stanja tekli su oko 15 godina, a svoje radove objavljuju Šefik Bešliagić, Pavao Anđelić, Radomir Stanić i drugi. U ovom periodu o mramorju u Bosni i Hercegovini pišu Šefik Bešliagić, Đoko Mazalić, Drago Vidović, Marko Vego, Dimitrije Sergejevski Aleksandar Solovjev⁷ i drugi. O mramorju u Hrvatskoj najviše su pisali A. Horvat i C. Fisković, u Srbiji M. Ćorović-Ljubinković, a u Crnoj Gori Š. Bešliagić. Povećao se i interes stranih naučnika poput Marian Vencel,⁸ Žana Šalea,⁹ Ferenc Papa i drugih. Uporedo sa ovim poslovima teklo je i proučavanje lokaliteta mramorja na čelu sa Š. Bešliagić, A. Benac, D. Sergejevski, M. Vego, Ljubica Mladenović, Z. Kajmaković, Smail Tihić i Drago Vidović.

Istraživanja na području srednjovjekovne župe Zemljanik, nisu bila intenzivna. Prva veća saznanja o mramorovima na ovom području uslijedila su nakon izlaska Bešliagićeve monografije 1971. godine. Zatim je uslijedilo rekognosciranje terena, od strane Muzeja Bosanske krajine, krajem 70-ih. Lokaliteti su zabilježeni i uvršteni u evidenciju muzeja. Međutim, radovi o tome nisu objavljeni, a nastupila je pauza od 10 godina. Krajem 80-ih, Zavod za zaštitu spomenika kulture u saradnji sa Muzejom Bosanske krajine izvršio je još jedno rekognosciranje koje je trebalo biti objavljeno, ali je dalji rad omeo građanski rat.

OPŠTE KARAKTERISTIKE I BROJNO STANJE

Mramorovi su srednjovjekovni, kameni, nadgrobni spomenici. O njima se često razmišlja kao o spomenicima, koji su karakteristični za srednjovjekovnu bosansku državu. Međutim, oni se mogu naći u dijelovima Srbije i Hrvatske, koji nisu bili u sastavu Bosne, ni kad je ova bila najveća.¹⁰ Rezultati evidentiranja nekropola sa mramorjem, u periodu od 1952. do 1970. godine, objavljeni su 1971. godine u monografiji *Stećci, kataloško-topografski pregled*, Š. Bešliagića. Deset godina kasnije objavljena je i druga monografija istog autora, *Stećci-kultura i umjetnost*, u kojoj su podaci o broju mramorova na području bivše Jugoslavije revidirani. Tada su izneseni sljedeći podaci:

---

⁷ A. Solovjev, *Bogumilska umjetnost*, enciklopedija Jugoslavije I, Zagreb 1955, 644-645; Jesu li bogumili poštovali krst, *Glasnik Zemaljskog muzeja* (n.s.) III, Sarajevo 1948, 81-102; O natpisu na grobu velikog kaznaca Nespine, *GZM III*, Sarajevo 1948, crp. 235-238.

⁸ M. Wenzel, *Ukrasni motivi na stećcima*, Sarajevo 1965, crp. 130.

⁹ J. Challet, *Bogumili i simbolika stećaka*, *Naše starine X*, Sarajevo 1965.

¹⁰ To se odnosi na mramorove u centralnoj Srbiji, na Kosovu, u kontinentalnoj Hrvatskoj i unutrašnjosti Cme Gore; Š. Bešliagić, *Stećci – kultura i umjetnost*, Sarajevo 1981, strana. 61-65

Rep.	Lok.	Ploča	Sanduk	Sljem.	Krstača	Stub	Amo.	Ukup.
BiH	2687	12884	37955	5606	2550	305	293	59593
Hrv.	247	2229	2038	160	3	17	-	4447
Srb.	121	957	424	215	253	6	412	2267
CG	107	521	2147	97	26	8	250	3049
Ukup.	3162	16591	42564	6078	2832	336	955	69356

Ti podaci su danas svakako zastarjeli, ali su ipak od pomoći. Utvrđena je nejednaka gustina rasprostiranja mramorova, te da ih je najviše u Hercegovini i istočnoj Bosni, a relativno najmanji broj spomenika nalazi se u sjevernom i sjeverozapadnom dijelu Bosne i Hercegovine.¹¹ Od ukupnog broja nekropola, najviše je onih koje imaju do 50 mramorova, a među njima najveći je broj onih koje imaju do 10 mramorova. Nekropola preko 50 primjeraka ima malo, u odnosu na ukupan broj, nešto oko 12%. Takođe, najveći broj mramorova sa natpisima i predstavama nalazi se u Hercegovini, dok se taj broj smanjuje, idući ka zapadu. Ovim rezultatima treba dodati i rezultate istraživanja mramorova u Srbiji kojima se bavila Emina Zečević.¹²

Na osnovu različitih oblika mramorova, Bešlagić je uradio i tipologiju ovih spomenika.¹³ Osnovna je podjela na: ploče, sanduke, sljemnjake, stubove, krstače i amorfne spomenike. U okviru ove podjele postoji i podjela na podvrste, u zavisnosti od tipa mramora. Ova tipologija je primijenjena i u ovom istraživanju, iako će biti potrebno izraditi novu u što skorije vrijeme.

Što se tiče izrade mramorova, kao materijal je korišten uglavnom krečnjak, koji je podesan za obradu i dosta je postojan. Pojedino mramorje klesano je od sedre, škriljca ili neke druge vrste materijala u zavisnosti od mjesta na kojem je nekropola nastajala. U blizini je bio i majdan kamena gdje je mramorje sječeno i zatim transportovano. Sječenje kamena obavljano je na sljedeći način. Prvo se iz kamenoloma vadio blok većih dimenzija od samog spomenika. To odvajanje kamenog bloka narod zove usijecanje i za to su upotrebljavani različiti alati: gvozdeni i drveni klinovi, čekići, dljeteta i poluge. Prirodne pukotine u kamenu olakšavale su posao. Sve je obavljano najčešće zimi. Prvo se napravi niz rupa u kamenu u koje se sipa voda, da bi se smrzla i tako, povećavši svoj volumen, izazvala stvaranje pukotina u kamenu. Interesantno je da se taj postupak i danas upotrebljava za krčenje puteva, u krajevima gdje nema mogućnosti

¹¹ Karte 1 i 2 preuzete iz Š. Bešlagić, Stećci – kultura i umjetnost, Sarajevo 1981.

¹² Karta preuzeta iz: E. Зечевић, О појму стећак, Гласник САД 17, Београд 2001.

¹³ Š. Bešlagić, Stećci – kultura i umjetnost, Sarajevo 1981.

dopremanja savremenih mašina i alata. Nakon odvajanja kamenog bloka slijedila je obrada kamena i zatim transport do nekropole. Pretpostavka je da se transport odvijao preko jedne vrste saonica, formiranih od dva otesana stabla, koja su spojena poprečnim gredama i koje su vukli konji ili volovi.¹⁴ Obično je mramorje transportovano zimi, jer je bilo lakše vući saonice preko takve površine, ali ukoliko je bilo potrebno transport je išao i preko zemlje ili kamena. Drugi način transporta je da se kamen postavi preko oblica drveta, uz pomoć poluga i zatim pomjera naprijed dok se oblice ne oslobode i zatim ponovo postave ispred kamena.

Za samo postavljanje spomenika važila su određena pravila. Kamen je uvijek postavljan iznad rake, po dužini. Možemo pretpostaviti da je postavljanje spomenika slijedilo jednu ili više godina nakon sahrane pokojnika, kao što je to slučaj i danas. U najvećem broju su rake i mramorovi orijentisani po pravcu zapad-istok, pri čemu je glava na zapadnoj strani.¹⁵ Glavni orijentiri bili su crkve i mjesto izlaska sunca, usljed čega je dolazilo do odstupanja u orijentaciji, s obzirom da se mjesto izlaska sunca mijenja tokom godine. Dosta manji je procenat mramorja orijentisan u pravcu sjever-jug, kada je glava na sjeveru. Pri tome se ovo uglavnom odnosi na manji broj mramorja na nekropolama, a vrlo rijetko na čitave nekropole. Ovdje treba dodati i to da su tu vjerovatno sahranjeni ili pripadnici druge vjere, ukoliko je broj spomenika veći, ili oni izopšteni iz crkve, koji se ne sahranjuju po crkvenim običajima. Mramorovi su postavljeni u nizovima, jedni do drugih, ali postoje i primjeri ovalnih nekropola, koje su smještane na brežuljke, te se takav oblik formirao zbog samog izgleda zemljišta.

Grobna arhitektura, nekropola sa mramorovima, malo je proučena, s obzirom na mali broj sistematski istraženih lokaliteta. Rake su nekad u čistoj zemlji, različite dubine, najčešće 80-120 cm, ovalnog ili pravougaonog oblika. Tijelo je polagano na zemlju, a zatim je moglo biti prekriveno kamenom pločom ili drvetom, iznad čega je bio zemljani nasip. Na više mjesta nađene su rake sa upotrebom kamena. Raka je oblagana pločama, zatim se u tako pripremljenu raku spuštao pokojnik, a preko su se opet stavljale ploče. Nađene su i rake u kojima su pokojnici polagani u drvene kovčege, a zatim su prekrivene kamenim pločama. U nekim krajevima Bosne nalaženi su i skeleti u sarkofazima od kamena ili drveta. Donji dio sarkofaga je bio izdubljen i sa postoljem za glavu i imao je otvor u dnu za oticanje tečnosti. Poklopci su bili izdubljeni i imali su izgled svoda iznutra i sljemena izvana. No, iako su po pronađenim predmetima datirani kada i mramorje, nad njima nisu nađeni spomenici, te se samo pretpostavlja da su ih nekad imali.

---

¹⁴ Pretpostavku iznosi Bešlagić te navodi i toponim Plazaljke (nedaleko od vrela Cetine) nazvan vjerovatno po plazaljka, odnosno sankama na kojima su mramorovi prevoženi; Š. Bešlagić, Stećci – kultura i umjetnost, Sarajevo 1981, strp. 40.

¹⁵ Š. Bešlagić, Stećci – kultura i umjetnost, Sarajevo 1981, strp. 42.

ŽUPA ZEMLJANIK

Župa Zemljanik nalazila se na području današnje opštine Banja Luka i zahvatala je njen najveći dio.¹⁶ To je područje gdje se ukrštaju južni dio Panonske nizije na sjeveru i planinski prostor na jugu, sa Manjačom (1214 m) i njenim obroncima. Planinski prostor je ispresijecan brojnim kotlinama riječnih tokova, a najveća rijeka u ovom kraju je Vrbas, koja protiče sa zapadne strane, od juga ka sjeveru. Ostali riječni tokovi su manji, ali se izdvajaju Gomjenica i Vučaj.

Kada pogledamo geološke karakteristike ove oblasti,¹⁷ vidjećemo da je tlo sjevernog dijela satavljeno uglavnom od pješčara, zatim škriljaca i raznih konglomerata, povremeno sa šljunkovitim ili glinovitim tlom, dok je južna, planinska oblast, krečnjačka. Sjeverni peripanonski dio pripada umjereno kontinentalnom klimatskom pojasu u kome se osjeća i panonski (stepski) klimatski uticaj sa sjevera. Ljeta su topla, a zime većinom umjereno hladne. Brežuljkasta područja, te kotline i doline, imaju nešto blažu, planinsko-kotlinsku klimu. Glavne njene odlike su umjereno topla ljeta i dosta hladne zime. Stanovništvo se na sjeveru bavi zemljoradnjom, dok na jugu prevladava stočarstvo, uglavnom nomadsko. Na području Manjače, izgradnjom vojnog kompleksa, došlo je do velikog iseljavanja stanovništva iz ovih krajeva, pa je to i danas izraženo.

Župa Zemljanik se prvi put spominje 1287. godine u Prijezdinoj povelji, u kojoj bosanski ban Prijezda daruje u miraz svojoj kćeri i njenom mužu Stefanu Baboniću, prvorođenom sinu slavonskog bana Stefana Babonića III, a u povodu njihove ženidbe, cijelu župu Zemljanik sa svim selima i zaseocima i svim kmetovima. Prijezdina povelja je pisana latinskim jezikom i prvi ju je objavio L. Taloci 1897. godine u Budimpešti, gdje se nalazi i original ove povelje. Zatim je 1908. objavljuje T. Smičiklas u Diplomatičkom zborniku JAZU u Zagrebu da bi prvu temeljnu analizu sprovedli Milan Karanović i Vladislav Skarić, koji svoje radove objavljuju u *Glasniku Zemaljskog muzeja* u Sarajevu 1936. i 1937. godine.¹⁸

TEKST POVELJE

U ime svetog trojstva i nerazdjeljivog jedinstva. Prijezda po milosti gospodnjoj ban Bosanski svima Hristovim vjericima pozdrav u spasitelju sviju. Pošto ono, što vladari izdaju i objavljuju, podanici trebaju postojanom snagom trajno obdržavati, hoćemo da svi sadašnji i budući saznaju sadržaj ovoga plama, da smo spremnom nakanom i željom svoga srca, kako dolikuje ocu da ljubljenom sinu i po dobrohotnosti naših sinova Stjepana, Prijezde i

¹⁶ Karta je preuzeta iz članka Milana Karanovića, iako je kasnije Vladislav Skarić na nekoliko mjesta ispravio Karanovića dajući malo drugačiju liniju granice župe, vidi napomenu 18.

¹⁷ Karta je dobijena ljubaznošću ljudi iz Urbanističkog zavoda Banja Luka.

¹⁸ Милан Карановић, Границе средњевековне жупе Земљаник, GZM XLVIII, Сарајево 1936; Владислав Скорић, Жупа земљаник и стара нахија Змијање, GZM XLIX, Сарајево 1937.

Vuka, a također uz pristanak barona i plemića našega kraljevstva neke naše zemlje, naime cijele župe Zemlenik zvanu sa svima njenim korisnim ustanovama i onim što joj pripada založenim zemljama, zaselcima i svima kmetovima, koji na njoj borave i rađaju predragom zetu i sinu po Bogu, prvorođencu plemenitoga i časnoga muža Stjepana bana i predragoj našoj tjelesnoj kćeri njegovoj supruzi a po njima njihovim baštinicima i nasljednicima baštinka dodadosmo darovasmo i prepisašmo, da ga slobodno, sigurno i u potpunosti imaju, drže i vječnim pravom neopozivo posjeduju dopušteno i mirno u istim granicama, biljezima i međama u kojima su ga naši preci i mi dosada posjedovali.

Međe toga posjeda ovim redom se razaznaju, naime prvi međaš počinje u Bulčaski (Bukvaluk u Golešima / Pavlovci) u granicama Glasa i uspinje se do Skotesnice (Sutrašnica u Kolima) a onda ide uspinjući se u Kola, zatim naviše u Ruišće (Rujiška u Rekavicama), odatle ide u Sepinu (kod Krupe / Krupa), ovdje prelazi rijeku Vrbas i ide naviše u Kerminu (Krmine), otuda idu u Podoluhu (Agino selo), onda u Goricu (Bočac), a od Gorice ide u Banuu (Baljevine), uvijek se uspinjući, ovdje okreće na zapad i prešavši rečenu rijeku dolazi do Liskouča (Liskovac, danas Vlasinje), zatim u njemu skreće i ide do Podšućica (današnji Šehovci), odatle ide do Sutiske (dolina Crne Rijeke / selo Bare), zatim ide na Kluku (Kuk) i od Čuke (današnja Dubička gora) prelazi u Ponikvu (Ponor Gornji), odatle ide u Erehuu (Orahovljni), odatle ide na Stražicu (Gornje i Donje Ratkovo), na to u Močila (Močiocci), odatle ide u Korbausku (Krbava u selu Sokolovo / Pavići), zatim u Vlhiju (Vučaj), odatle ide u Lupčinu (Vilusi), odatle ide na Hemelninu (Melina), pa onda u Bisticu, odatle ide u Gabrou (Grab / Čokori) i tako obilazeći završava se i spaja sa prvotnom međom.

Da ipak darovanje i potvrda ovog djela bez povrede i uznemiravanja i protivljenja ustraje, ovo pismo gore spomenuto našem sinu po bogu i našoj tjelesnoj kćeri nasljednicima njihovih baštinika izdamosmo osnaženo potvrdom vlastitoga privješenoga našega pečata. Dano u Zemleniku osmoga dana mjeseca maja, godine od utjelovljenja Gospodinova hiljadu dvjesta osamdeset sedme.¹⁹

Na osnovu povelje utvrđene su i granice župe. Sa južne strane, ova župa se graničila sa dijelovima župa Luke i Banica, sa istoka župom Vrbanja, sa zapada župom Sana, sjeveroistočno sa župom Glaž.²⁰ Prije ovih dešavanja, dio ovih krajeva je u sastavu Srbije, u IX i X stoljeću (karta 6), a zatim kratko u sastavu Hrvatske do 968. godine i potom Vizantije, do 1025. godine.²¹ Nakon toga Bodin ujedinjuje Duklju, Rašku i Bosnu, ali samo do svoje smrti 1102. godine. Bosna tad pada pod Ugarsku vlast, a malo poslije pod Vizantijsku, 1166. godine i tako ostaje sve do

¹⁹ Prevod sa latinskog: B. Ljevar, nedeljni Glas, 9. i 10. maj, Banja Luka 1987. Nazivi u zagradama su ubikacije toponima po Karanoviću i Skariću.

²⁰ Karanović navodi i sporno pitanje oko položaja župe Glaž. Милан Карановић, Границе средњовековне жупе Земљаник, GZM XLVIII, Sarajevo 1936, стр. 34.

²¹ Istorijski pregled sastavljen je na osnovu knjiga: В. Ђоровић, Историја српског народа I и II, Београд 1981; Ж. Фајфрић, Котроманићи, Шид 2000.

smrti Manojla Komnena 1188. godine. U tom periodu u Bosni je ban bio Kulin, koji se poslije smrti Manojla I osamostalio, ali je ubrzo postao vazal ugarskog kralja Bele III. Tako ostaje i za vrijeme njegovih nasljednika Stefana i Mateja Ninoslava.

Ban ili vojvoda Prijezda je prvi siguran član dinastije Kotromanića. Za njegove prethodnike, Kulina, Stefana i Mateja Ninoslava se to ne može pouzdano utvrditi, iako se zna da je Prijezda bio rođak Mateja Ninoslava. Prijezda je bio pokoran ugarskom kralju Beli IV i vladao je jednim dijelom, tada podijeljene Bosne. 1284. drugi dio Bosne, koji se sastojao od od Usore i Soli, ugarska kraljica Jelisaveta ustupila je svom zetu, srpskom kralju Stefanu Dragutinu, a Stefanova kćerka Jelisaveta se udala za Prijezdinog sina Stjepana, koga su dubrovački pisci zvali Kotromanom. Ovo povezivanje sa srpskom svetom dinastijom doći će do izražaja jedno stoljeće kasnije, kada se ban Tvrtko proglašava potomkom Nemanjića i kruniše za srpskog kralja. Stjepana je potisnuo, oko 1302, Mladen Šubić, a Mladenov sin, Mladen II se proziva "gospodarom čitave Bosne". Nakon Stjepanove smrti, 1314. godine, u Bosni dolazi do nemira, te se Jelisaveta sa sinom povlači u Dubrovnik, da bi se vratila kada je Mladen II njenog sina Stjepana prihvatio kao štićenika.

Stjepan II Kotromanić prvo vlada kao vazal Mladena Šubića, a potom samostalno, od 1322. godine, no ipak ostaje vjeran ugarskom kralju. Poslije smrti srpskog kralja Milutina, dinastički razdori u Srbiji omogućili su Stjepanu II da krene u osvajanja, te tako osvaja Usoru i Soli, zatim Hum do Cetine. U borbama sa carem Dušanom, 1350. godine, uspijeva da sačuva državu, a u sukobu Venecije i Ugarske, vodi kolebljivu politiku. Za njegove vladavine u Bosni je ojačao katolicizam, jer je franjevcima dozvoljeno da šire svoju djelatnost. U ovom periodu, župa Zemljanik je u posjedu porodice Hrvatinića, ali se ne zna tačno kako je došlo do predaje ove oblasti Hrvatinićima.²² Župa se spominje u jednoj povelji izdanoj 1323. godine, po kojoj Berislav Skočić predaje četvrtinu svoje zemlje knezu Boroju Dobrakoviću, a za vrijeme kada je knez Pavle Hrvatinić upravljao Zemljanikom.²³

Stjepana II naslijedio je 1353. godine Tvrtko, sin Vladislava, Stjepanovog brata. S obzirom da je bio još mlad, političke odluke donosio je njegov otac. Nakon raznih sporenja sa ugarskim kraljem Ludovikom I, 1363. godine došlo je do sukoba iz kojeg je Tvrtko izašao kao pobjednik, te je raskinut vazalni odnos prema Ugarskoj. 1366. godine izbila je pobuna koju je predvodio Tvrtkov brat Vuk, pa je Tvrtko pobjegao u Dubrovnik, ali je već sljedeće godine obnovio vlast u Bosni. Poslije smrti cara Uroša, 1371. godine, Tvrtko pretenduje na srpski prijesto, ističući svoje srodstvo sa Nemanjićima. 1373. godine dobija gornje Podrinje i dio Polimlja i

---

²² Karanović postavlja i pitanje da li su Hrvatinići jedna od grana plemena iz kojeg je i Prijezda. Милан Карановић, Границе средњовековне жупе Земљаник, GZM XLVIII, Sarajevo 1936, стр. 35.

²³ Isto.

Gacko, nakon pobjede nad Nikolom Altomanovićem, izvojevane uz pomoć kneza Lazara. 26. oktobra 1377. godine (karta 7. gore). U manastiru Mileševi, Tvrtko se krunisao za “kralja Srbijem i Bosni i Pomorju i Zapadnim stranam”. Tada uzima i ime Stefan po tradiciji vladara Nemanjićke dinastije. Tvrtkova dalja osvajanja zaustavljena su prodorom Turaka, odnosno sukobom kod Bileće 1388. i bitkom na Kosovu 1389. godine. Nakon bitke na Kosovu kreće u osvajanje dalmatinskih gradova i potom se proglašava “kraljem Raške, Bosne, Dalmacije, Hrvatske i Primorja”. Umro je 1391. godine. Župa Zemljanik se u ovom periodu spominje u jednoj povelji iz 1351. godine na kojoj je Tvrtkovo ime.²⁴ Kako je Tvrtko došao na vlast 1353. godine, ostaje nejasno u kom svojstvu je njegovo ime na povelji, kao nasljednika ili kao oblasnog vladara, ili je možda pogrešna godina. U svakom slučaju, s obzirom na kasnije povelje, jasno je da je župa još u posjedu porodice Hrvatinića.

Kralja Tvrtka naslijedio je Stefan Dabiša, a poslije njegove smrti 1395. godine, zemljom upravlja njegova udovica Jelena. Međutim, došlo je do slabljenja kraljevske vlasti, a jačanja vlastele. Jedan od najjačih feudalaca bio je i Hrvoje Vukčić Hrvatinić, “gospodar Donjeg Kraja”. Vlastela je i postavila novog kralja, Stefana Ostoja, koji je bio ovisan o velikašima Hrvoju Vukčiću, Sandalju Hraniću i Pavlu Radenoviću. Kao protivnik ugarskog kralja Žigimunda, ratovao je sa Dubrovnikom, ali čim je Žigimund ojačao svoje pozicije, sklopio je savez sa njim. Zbog toga je bio i svrgnut 1404. godine, a za kralja je postavljen Tvrtko II. Međutim, Žigimund je uspio da slomi otpor bosanske vlastele i Stefan Ostoja ponovo preuzima vlast 1409. godine. Tada je na sjeveru stvorena oblast pod ugarskom upravom, a Bosna priznaje suverenitet Ugarske. U ovu oblast nije ulazila župa Zemljanik, jer se spominje u jednoj povelji Hercega Hrvoja iz 1412. godine.²⁵ Poslije smrti Hrvoja Vukčića, 1416. godine, Stefan se ženi njegovom kćerkom Jelenom, čime dobija veći dio njegovih oblasti, moguće i župu Zemljanik.

Nakon smrti Stefana Ostoje 1418. godine dolazi do borbi oko prijestola, koje su završene 1443. godine, kada kraljevsku vlast osvojio Stefan Tomaš, naravno uz pomoć vlastele. Do smirenja unutrašnjih sukoba došlo je tek 1446. godine kad se Stefan ženi Katarinom, kćerkom Stefana Vukčića i kad je došlo do izmirenja kralja i njegovog vojvode. U ovom periodu župa Zemljanik je opet u posjedu Hrvatinića, što se vidi u povelji iz 1434. godine, pisanoj Jurju, vojvodi “Donjih kraja”, sinovcu Hercega Hrvoja.²⁶ To je i posljednji put da se spominje župa Zemljanik. Poslije smrti kralja Stefana Tomaševića, 1463. godine, nestaje srednjovjekovna bosanska država. Nakon turskih osvajanja 1527. godine cijeli teritorij župe Zemljanik, našao se u sastavu nahije Zmijanje.²⁷

---

²⁴ Isto.

²⁵ Isto.

²⁶ Isto.

²⁷ Владислав Скорић, Жупа Земљаник и стара нахија Змијање, GZM XLIX, Сарајево 1937, стр. 46.

U povelji bana Prijezde iz 1287. godine, nabrojano je čak 23 sela od kojih su identifikovani: Kola, Rekavice, Krmine, Žepina, Ponor, Orahovljani, Stražice, Močići, Vučaj, Meline, Bistrica i Grab. Zatim se u natpisima spominju gradovi Zvečaj, Greben i Boćac. Arheološkim istraživanjima utvrđeni su položaji pojedinih utvrđenja u okviru granica nekadašnje župe: Varošište u Rađevićima, Zelengrad kod Kola, Vučaj grad, Bajića u Vilusima, Grčka gradina.²⁸ Takoće potvrđeno je postojanje srednjovjekovnih sela Dobrnja i Subotica. Nažalost, o središtu župe u vrijeme bana Prijezde ne zna se ništa preciznije. Sam naziv *Zemlenik* možda ukazuje da je riječ o zemljanom utvrđenju, a kako opis granice počinje sa sjeverne strane, moguće je da se ovaj grad nalazio baš na sjeveru.²⁹ Kasnije je grad Zvečaj bio povremena rezidencija Hrvoja vukčića 1402. godine i kralja Stjepana Ostojića 1464-1528. godine.

Da bi sva ova naselja funkcionisala bili su potrebni putevi. Sigurno je da su u upotrebi bili putevi iz perioda antike, kao što je put Salona – Servitium (Split - Gradiška), koji je kroz župu Zemljanik prolazio preko Stražica (Ratkovo) do Šljivnog, zatim preko Konatara i Plavšića do Banje Luke.³⁰ Tim putem se obavljala trgovina i sa dalmatinskim gradovima stokom, stočnim proizvodima, medom, voskom i sl. Uvozilo se vino, riba, maslinovo ulje, tkanine, začini. Komunikacije su imale brojne priključke, lokalne puteve, koji su presijecali visoravan između Manjače i doline Sane i kojima se stoka ili pijačna roba dovozila u grad, radi prodaje.³¹

Lokaliteti sa mramorjem u župi Zemljanik

1. Krupa na Vrbasu: Selo, udaljeno od Banje Luke 20 km na jug, na lijevoj strani Vrbasa. U zaseoku Zidina, na brijegu, pored pravoslavne crkve sv. Pije, nalazi se usamljen mramor u obliku sanduka. Spomenik je urađen od krečnjačkog kamena (ljutac), pravougaon je, dobro je obrađen i očuvan. Dimenzije su: 220 x 140 x 50 cm. Vidljivi su tragovi kopanja ispod samog mramora, da li zvaničnog ili su seljani, tražili novac ili zlato. Tako je postalo vidljivo i kamenje manjih dimenzija, koje se nalazi ispod samog mramora i kojim je raka uokvirena prije postavljanja mramora. Mramor i raka su orijentisani u pravcu sjeverozapad-jugoistok. Spomenik je ukrašen najčešćom kombinacijom simbola na mramorju, krugom sa polumjesecom, rozetom ili zvijezdom i krstom. Moguće je pretpostaviti da je nekada bilo više mramorova, ali da su uništeni ili uklonjeni.

2. Čardačište: Zaseok u Han Kolima do kojeg se dolazi putem od Kola prema Jaćimovićima i Plavšićima. Odmah poslije crkvice u Jaćimovićima, 1 km sjeverozapadno, na jednom od brežuljaka, nalazi se nekropola sa 112 mramorova. Sama nekropola je nepravilnog oblika (dim. 60 x 30 x 67 x 57 m), ali je to rezultat uklanjanja mramorova radi

---

²⁸ Arheološki leksikon BiH, Tom 2, Sarajevo 1988, str. 128-132

²⁹ J. Mrđić – Rađođić, Doњи Kraji, Beograd 2002, str. 216.

³⁰ Isto, str. 281.

³¹ Isto, str. 281.

proširenja obradive površine. Moguće je da je nekad bila pravougaonog oblika. Mramorovi su sanduci i debele ploče. Ploča ima 87 primjeraka od čega je: 54 pravougljih (tip 1), 4 sa lučno završenim čeonim krajem (tip 1a), 5 sa lučno završenim krajevima (tip 1b), 14 sa čeonim krajem završenim na sljeme (tip 1v) i 10 amorfnih primjeraka (tip 4). Sanduka ima 25, i to: 17 pravougaonih (tip 1), 4 sa lučno završenim krajevima (tip 1g), 1 sa čeonim krajem završenim na sljeme (tip 1d) i 3 amorfnu primjerka (tip 2). Spomenici su solidno obrađeni, ali su slabije očuvani, osim nekoliko mramorova na blagom uzvišenju, za koje pretpostavljam da je nekad moglo biti središte groblja. Prosječne dimenzije sanduka su 180-200 cm dužine, 80-100 cm širine i 45-55 cm visine, dok su ploče niže, no s obzirom da je jedan dio mramorova utonuo, moguća je greška pri procjeni. Mramorovi su bez predstava, orijentacije zapad-istok. Nekropola je u ljetnjem periodu obrasla gustim, trnovitim šibljem i paprati, a po završetku poljoprivrednih radova, na nju se odlaze otpad od usjeva, te se nakon toga vrši paljenje istog. Samim tim ova nekropola jeste jedna od ugroženih na ovom području.

3. Trubajčići: Zaseok u Han Kolima, sa crkvom, od koje na lijevu stranu vodi put ka Plavšićima i Vukovićima. Sa tog puta, skretanjem desno, može se doći do sljedeće nekropole sa mramorjem, koja se nalazi u gustom šumarku, sa lijeve strane puta. Teren gotovo potpuno nepristupačan zbog gustine niskog rastinja i šiblja u šumarku. Zbog toga je bilo nemoguće precizno utvrditi broj mramorova na ovoj nekropoli. Iako sam uspio izbrojati oko 20 primjeraka, sigurno je da ih ima mnogo više. Sanduci su pravougaoni (tip 1), dok su ploče sa lučno oblikovanim čeonim stranama (tip 1b). Mramorje je izrađeno od krečnjačkog kamena, koji je lošijeg kvaliteta nego na drugim lokalitetima i slabije je obrade. Prosječnih su dimenzija, bez predstava i orijentacije zapad-istok. Pri posljednjim, neobjavljenim istraživanjima Zavoda za zaštitu spomenika, na ovom lokalitetu se navodi brojka od 80 do 100 mramorova sa jedne strane puta, a sa druge još oko 20 primjeraka. Moguće je da je u međuvremenu jedan broj mramorova uništen.

4. Mišići: Mišići su zaseok u Rekavici, selu lijevo od puta, koji vodi od Banje Luke prema Kolima. Nekropola sa mramorovima nalazi se odmah pored Mišića groblja, u obližnjem šumarku, sa desne strane puta koji vodi kroz selo. Na lokalitetu se nalazi 12 pravougaonih ploča i jedan sanduk, ukupno 13 mramorova. Ploče su pravougaone (tip 1) i sa čeonom stranom završenom na sljeme (tip 1v), dok je sanduk pravougaoni (tip 1). Ploče su različitih dimenzija, od 160 x 100 cm do 240 x 210 cm. Neke od njih su nešto deblje, ali ne prelaze debljinu od 30 cm, da bi ih mogli uvrstiti u sanduke, po Bešlagićevoj podjeli. Sanduk je dimenzija 165 x 120 x 50 cm. Mramorje je urađeno od krečnjaka i slabo obrađeno, bez predstava i orijentacije zapad-istok.

5. Stanića groblje: Lokalitet se nalazi u Kmećanima, nedaleko od manastira Gomionica. Nekropola se nalazi na jednom uzvišenju, ovalnog oblika, u šumi, desno od puta prema selu Stanićima. Izdijeljena je na tri

nejednaka dijela, od kojih je južni dio sa većom koncentracijom mramorja. To je zbog toga što je na sjevernoj strani nekropole vršeno krčenje obradive površine i šume, te je realno pretpostaviti da je nekropola imala i više spomenika. Od 77 spomenika, 21 primjerak su sanduci, a 56 ploče. Od toga je 17 pravougljih sanduka (tip 1), 2 sa čeonim krajem završenim na sljeme (tip 1d) i 2 sa lučno završenim krajevima (tip 1g), dok je kod ploča prisutno 23 pravougljih (tip 1), 7 sa lučno završenim čeonim krajem (tip 1a), 8 sa lučno završenim krajevima (tip 1b), 7 sa čeonim krajem završenim na sljeme (tip 1v) i 11 amorfnih primjeraka (tip 4). Mnogi od njih su utonuli u humus. Spomenici su različitih dimenzija: od 180 do 220 cm dužine, od 80 do 120 cm širine, dok sanduci imaju 40 do 60 cm visine. Svi primjerci su relativno dobro obrađeni, od krečnjačkog su kamena, ali bez predstava. Orijentacija je zapad-istok. Ispod manjeg broja mramorova, vidljivi su ostaci kopanja, dok su pojedini spomenici prevrnuti i pomjereni iz ležišta. Po riječima mještana, oni su na ovom mjestu tražili novac ili nakit, ili su jednostavno iskorištavali mramorje kao materijal za gradnju.

6. Lusičko mramorje: Lokalitet se nalazi u Lusićima, selu lijevo od puta koji vodi od kasarne *Mika Bosnić* u Dobrnji prema Podrašnici, 3 km od raskrsnice u Stričićima, na kojoj se put račva prema Vilusima, Pavićima i Hazićima, sa desne, i Azarićima sa lijeve strane. Nekropola se nalazi na jednoj visoravni, okruženoj brdima. Nedaleko se nalazi crkva u Azarićima, kraj koje je Bešlagić zabilježio postojanje još jedne nekropole sa mramorjem, ali je ta nekropola danas potpuno uništena. Ukupan broj mramorova je 79, od čega je 55 ploča i to: 24 pravougaone (tip 1), 4 sa lučno završenim krajevima (tip 1b), 12 sa čeonim krajem završenim na sljeme (tip 1v) i 15 amorfnih (tip 4). Sanduka ima 24, od čega je: 15 pravougljih (tip 1), 2 sa lučno završenim čeonim krajem (tip 1v), 6 sa lučno završenim krajevima (tip 1g) i 1 amorfnu primjerak (tip 2). Mramorje je različitih dimenzija: 180 do 300 cm dužine, 90 do 210 cm širine i 30 do 70 cm visine. Spomenici su izrađeni od krečnjaka, dobro su obrađeni (izuzev nekoliko ploča), bez predstava, orijentacije zapad-istok. S obzirom da je nekropola ispresijecana kolskim putem i da se okolo nalaze njive, vjerovatno je da je ukupan broj bio mnogo veći, što se da zaključiti i po rupama koje su ostale, kao jedini tragovi postojanja spomenika. Mjesna tradicija kaže da je postojala velika životinja koja je otkopavala kosture, pa je zato na grobove postavljano veliko kamenje. Interesantna je i priča mještana, da se ispod svakog spomenika, postavljenog po dužini, nalazi krst, izrađen od sedre i manjih dimenzija, oko 0,5 m, što je nemoguće potvrditi, dok se ne sprovede iskopavanje ovog lokaliteta.

7. Grčka gradina: Grčka gradina je brdo koje se nalazi kod Stričića, sela na Zmijanju. Lokalitet se nalazi na sjevernoj padini ovog brda, na jednoj zaravni, sa lijeve strane puta Stričići–Pavići. Nekropola ima 63 mramora, od čega 46 ploča i 17 sanduka. Ploče su uglavnom pravougaone (tip 1), ali je prisutno i 8 primjeraka sa lučno završenim krajevima (tip 1b), 6 primjeraka sa čeonim krajem završenim na sljeme (tip 1v) i 3 amorfnu primjerka (tip 4). Kod sanduka, 11 primjeraka je

pravougaono (tip 1), dok je 6 sa lučno završenim krajevima (tip 1g). Dimenzije ploča idu od 120 x 80 cm do 250 x 130 cm, dok su sanduci nešto veći, od 180 x 90 x 30 cm do 250 x 150 x 70 cm. Neki od spomenika su dobro obrađeni, sa pravim stranama, dok su drugi obrađeni lošije. Svi spomenici urađeni su od krečnjačkog kamena, koji je vađen u obližnjim majdanima. Dobro su očuvani, ali bez predstava. Orijehtacija mramorova varira, od položaja zapad-istok do položaja sjeverozapad-jugoistok, a dva primjerka su orijentisana u pravcu sjever-jug. Za Grčku gradinu vezuju se različite priče, između ostalog i priča o nastanku imena Zmijanje. Naime, kraljica Jelena, kad je vidjela veliku rimsku vojsku i shvatila da je ne može poraziti, rekla je: *O, Jelena, Jelena jutros te zmija ujela*. Od tada se ovaj kraj zove Zmijanje. Ova priča je samo jedna od mnogih, koje se mogu čuti u ovom kraju. Arheološki, može se utvrditi da je, na samom vrhu, postojalo utvrđenje, a vidljivi su tragovi temelja zidova.

8. Pavići - osnovna škola: Osnovna škola u Pavićima se nalazi 2 km od Grčke gradine, na desnu stranu. Sastoji se iz dva dijela, koja se nalaze sa istočne i sjeverne strane škole. Moguće je da je gradnjom škole oblik nekropole primio sadašnji izgled, a da je nekropola prije bila pravougaona. Nekropola ima 40 spomenika u istočnom i 12 spomenika u sjevernom dijelu. Od tog broja, 45 je ploča, i to: 14 pravougljih (tip 1), 4 sa lučno završenim krajevima (tip 1b), 2 sa čeonim krajem na sljeme (tip 1v), 4 u obliku ravnokrakog trapeza (tip 1ž) i 14 amorfni (tip 4) sa istočne strane, te 6 pravougljih i 1 amorfna sa sjeverne strane. Sanduka je malo na ovom lokalitetu: 2 pravougla (tip 1) sa istočne strane i 4 pravougla i 1 u obliku trapeza (tip 1ž) sa sjeverne strane. Dimenzije ploča se kreću od 150 x 80 cm do 260 x 150 cm. Sanduci su, u prosjeku, dimenzija 250 x 150 x 50 cm. Spomenici su urađeni od krečnjaka, relativno su dobro obrađeni i nemaju predstava. Većinom su orijentisani zapad-istok, dok je manji broj orijentisan u pravcu sjeverozapad-jugoistok. Na ovom lokalitetu je veliki broj spomenika oštećen, te je praktično nemoguće reći da li je određen spomenik amorfni ili je nekad imao smisleniji oblik, te sam u amorfne ploče uvrstio i one spomenike koji su jako oštećeni. Moguće je da su u pitanju bile pravougla ploče.

9. Čorića brdo: Lokalitet se nalazi u Pavićima, sa desne strane puta prema Vilušima, iznad zaseoka Savanovići, ali 1 km dalje od puta. Ovalnog je oblika, što je uslovljeno oblikom vrha brežuljka, na kojem se lokalitet nalazi. Nekropola ima 26 mramorova. Od toga je 18 sanduka, i to: 4 pravougla primjerka (tip 1), 2 sa lučno završenim čeonim krajem (tip 1v), 3 sa lučno završenim krajevima (tip 1g), 5 sa čeonom stranom završenom na sljeme (tip 1d), i 4 amorfna, odnosno oštećena primjerka (tip 2). Ploča ima 8, od kojih je 5 pravougljih (tip 1) i 3 amorfne (tip 4). Sanduka ima manjih, dimenzija 150 x 90 x 30 cm, i većih primjeraka, dimenzija 240 x 180 x 30 cm, iako ih ima i debljih, do 60 cm. Svi mramorovi urađeni su od krečnjačkog kamena, veći dio je dobro obrađen i očuvan i nemaju predstava. Orijehtacija mramorja na ovom lokalitetu je dvojaka. U zapadnom dijelu nekropole, 7 mramorova je

orijentisano u pravcu sjever-jug, dok su ostali mramorovi, u istočnom dijelu nekropole, orijentisani u pravcu zapad-istok.

10. Brestići: Lokalitet se nalazi u zaseoku Brestići, sa desne strane puta, koji vodi od upravne zgrade u Vilusima prema Gornjim Drinićima i Vučaj gradu. Mramorova je malo, tek 4 primjerka, 3 sanduka i jedna ploča. Dimenzije sanduka su: 140 x 160 x 50 cm, 150 x 90 x 40 cm i 180 x 140 x 30 cm. Ploča je 140 cm duga i 90 cm široka. Sanduci su pravougli, dok je ploča sa čeonom stranom završenom na sljeme. Svi spomenici su urađeni od krečnjačkog kamena, dobro su obrađeni i očuvani, orijentacije zapad-istok. Na jednom od sanduka nalazi se urezan krst, manjih dimenzija.

11. Vilusić: Nekropola se nalazi sa desne strane puta koji vodi iz Drinića u Luburiće, na blagoj padini jednog brežuljka. Lokalitet zauzima veliki prostor, u odnosu na broj mramorova. Na lokalitetu se nalazi 9 mramorova, jako oštećenih, te dosta ostataka nekadašnjih mramorova, pa se može sa sigurnošću reći da je nekropola nekad bila mnogo veća. Svi mramorovi su sanduci, 4 pravougla (tip 1), 3 sa lučno završenom čeonom stranom (tip 1g) i 2 amorfna (tip 2). Različitih su dimenzija, od 162 x 90 x 30 cm do 220 x 100 x 50 cm. Urađeni su od krečnjaka, lošije su obrađeni i nemaju predstava. Orijentacija je istok-zapad.

12. Šljivno: Lokalitet se nalazi sa istočnoj, kosoj padini brda Stražbenica, sa desne strane puta koji vodi od vještačkog jezera na vojnom poligonu, kasarne Mika Bosnić, do tzv. Malog jezera. Pored nekropole je nekadašnje lokalno groblje. Nekropola ima 8 mramorova. Sanduka ima: 2 pravougla (tip 1) i 1 na postolju (tip 1), dok ploča ima 4 pravougla (tip 1) i 1 sa čeonim krajem završenim na sljeme (tip 1v). Dimenzije sanduka su 220 x 120 x 50 cm, a ploča 150 x 90 cm. Kod sanduka sa postoljem, čije su sadašnje dimenzije 140 x 90 x 60 cm, sam sanduk je jako oštećen, te je teško utvrditi njegove nekadašnje dimenzije, dok su dimenzije postolja: 220 x 110 x 20 cm. Svi mramorovi su urađeni od krečnjaka, dobro su obrađeni, ali bez ukrasa. Orijentacija mramorova je sjeveroistok-jugozapad. Treba napomenuti da su vidljivi tragovi bar još dva mramora, te je vjerovatno da je nekropola nekad bila mnogo veća.

13. Jezero - vojni poligon: Nekropola se nalazi u lokalnom groblju, pored vještačkog jezera, na vojnom poligonu kasarne Mika Bosnić. Na ovom mjestu nalazi se 10 pravougljih sanduka (tip 1), 2 sanduka na postolju (tip 1), te 6 amorfni, odnosno oštećenih ploča (tip 4). Dimenzije ploča se kreću od 130 x 80 cm do 220 x 120 cm, dok dimenzije sanduka idu od 140 x 70 x 60 cm do 230 x 120 x 85 cm, iako ima i sanduka debljine 40 do 50 cm. Svi mramorovi su od krečnjačkog kamena, dobro su obrađeni i očuvani. Orijentacija mramorova je zapad-istok. Vidljivi su i ostaci mramorova, pa se može pretpostaviti da ih je nekad bilo više. Za ovaj i prethodni lokalitet valja naglasiti da su se nalazili u području gdje se nekad nalazilo srednjovjekovno naselje Dobranja, danas se takođe zove Dobrnja.

UPOREDNA RAZMATRANJA

Da bismo imali kompletnu sliku o mramorovima u župi Zemljanik, odnosno u regiji grada Banje Luke, moramo znati u kakvom su odnosu sa mramorovima Bosne i Hercegovine. Za to nam je potrebno da znamo nekoliko faktora. Potrebno je znati odnos u broju mramorova, odnos u broju različitih oblika, te odnos simboličnih predstava i natpisa.

U Bosni i Hercegovini najveći broj mramorova imaju hercegovačke opštine. Nevesinje i Konjic imaju preko 3000 primjeraka, Rogatica 2600, Mostar 1200, itd., dok se broj mramorova idući ka sjeverozapadu smanjuje. U prosjeku, u odnosu na površinu koju zauzimaju, opštine u Bosni i Hercegovini imaju 115 mramorova na 100 km², a svaka nekropola ima 22 mramora.³² Oko 10% ukupnog broja mramorova, u Bosni i Hercegovini, nalazi se na nekropolama koje imaju preko 50 mramorova, dok se ostalih 90% nalaze na nekropolama u kojima ima manje od 50 primjeraka, većina manje od 10.³³

Župa Zemljanik, odnosno opština Banja Luka, ima 461 mramor na 12 lokaliteta, s tim da ovdje nisam uračunao mramorove sa lokaliteta u Trubajčićima, jer tačan broj mramorova nije utvrđen. Od tipova mramorova javljaju se ploče i sanduci sa svojim podvrstama. Sama opština ima površinu 1239 km, pa na 100 km² ima 37 mramorova. Na prostoru nekadašnje župe Zemljanik, nalazi se čak pet nekropola, od ukupno 12, koje imaju preko 50 primjeraka. Takođe, kod ostalih lokaliteta je vidljivo da su nekada imali veći broj mramorova, kao što je to slučaj u Vilusima. Ovdje vidimo da je broj mramorova, ali i nekropola, znatno manji od prosjeka. Sa druge strane, prosječan broj mramorova po nekropoli je 38, što je veće od prosjeka. Ako sad ovo uporedimo sa ostalim lokalitetima na teritoriji Bosne i Hercegovine, vidjećemo da je situacija na području nekadašnje župe Zemljanik slična kao na sjeverozapadu ili sjeveru. Idući ka sjeverozapadu, broj sanduka se smanjuje, a povećava broj ploča (karta 9). Opada i broj natpisa i predstava na mramorovima.

O predstavama na mramorovima dosta je pisano, no ovdje treba objasniti samo predstave koje su prisutne u nekadašnjoj župi Zemljanik. Motiv polumjeseca je na mramoru u Krupi na Vrbasu uklesan u krug, odnosno kružni vijenac. Takav primjer imamo samo na još jednom mramoru (Hum kod Trebinja).³⁴ Motiv polumjeseca se najviše javlja na mramorovim centralne i zapadne Bosne, rijetko u Podrinju i u dolini Trebišnjice, a nema ga oko Olova i u dolini Neretve. A. Solovjev motivu polumjeseca pridaje značaj lađe, prevoznika duše, a u kontekstu bogumilstva.³⁵ Sa istog aspekta ovu predstavu posmatra i Ž. Šale, te navodi

³² Š. Bešliagić, Stećci – kultura i umjetnost, Sarajevo 1981, str. 70.

³³ Isto.

³⁴ Š. Bešliagić, Stećci – kultura i umjetnost, Sarajevo 1981, str. 172.

³⁵ A. Solovjev, Simbolika srednjovjekovnih nadgrobnih spomenika u Bosni i Hercegovini, Godišnjak Istorijskog društva BiH VIII, Sarajevo 1956, str. 32-34.

i prisustvo zvijezde, kao sunca i kao neodvojivog pratioca polumjeseca, te ih naziva suprotnim principima.³⁶ Sa druge strane, Bešlagić navodi D. Vidovića i A. Škobalja, te se i slaže sa njihovim tvrdnjama da polumjesec na mramorovima ima staroslavensko i hrišćansko porijeklo, a ne jeretičko, te da je u pitanju simbol smrti i ponovnog rađanja.³⁷ Vidović pri tome navodi da se polumjesec može naći i na novijim spomenicima.³⁸ Motiv kružnog vijenca se javlja zajedno sa polumjesecom, rozetom i krstom, ali ga nalazimo i samostalnog, a najčešće se nalazi u Hercegovini i istočnoj Bosni.³⁹ Naučnici se uglavnom slažu da predstavlja sunce.

Rozeta spada među reljefne motive koji se najčešće pojavljuju na mramorovima. U velikom broju javlja se u Hercegovini, zatim u zapadnoj i centralnoj Bosni, rijetka je u Crnoj gori, a nema je u gornjem Podrinju.⁴⁰ Javlja se samostalno ali češće sa polumjesecom i krstom. Javlja se u svim umjetnostima od davnih vremena. Za motiv rozete, kakva se nalazi na mramoru u Krupi, M. Vencel kaže da je u pitanju krug sa četiri upisane zrake, koje ne obrazuje latice, već krsstove upisane u krug.⁴¹ Solovjev je vidi kao sunce koje se identifikuje sa Hristom i koje kao lađa prevozi duše na drugi svijet.⁴² Bešlagić misli da je u pitanju simbioza staroslavenskog kulta sa hrišćanstvom, ali da je vremenom izgubio značenje, te se javlja kao običan ukras.⁴³ Kod nas je nalazimo na arhitekturi crkava, te na freskama u scenama Hristovog rođenja i uznesenja Bogorodice, na zavjesi carskih dveri manastira Hilandara i sl., a često se javlja na novcu u Srbiji i Hrvatskoj, te na grbovima vlastele.⁴⁴ Motiv rozete čest je i na šaralicama za obredne hljebove, koji se šaraju za Božić, slavu ili za mrtve. U pogrebnim običajima kod Srba, obredni hljebovi predstavljaju žrtvu precima od kojih se očekuje pomoć u nevolji i koji mogu da budu nosioci plodnosti.⁴⁵ Moguće je da rozeta na mramorovima predstavlja simbolički prikaz obrednog hljeba.

Motiv krsta na mramoru u Brestićima je grčki krst (*crux immissa*), koji ima jednako duge krakove i to je oblik krsta koji se najčešće javlja na mramorovima. Za razliku od njega, kod krsta u Krupi na Vrbasu donji krak

---

³⁶ J. Challet, Bogumili i simbolika stećaka, *Naše starine X*, Sarajevo 1965, s. 31.

³⁷ Š. Bešlagić, *Stećci – kultura i umjetnost*, Sarajevo 1981, str. 167-168.

³⁸ D. Vidović, *Simbolične predstave na stećcima*, *Naše starine II*, Sarajevo 1954, str. 128.

³⁹ Š. Bešlagić, *Stećci – kultura i umjetnost*, Sarajevo 1981, str. 172-174.

⁴⁰ Š. Bešlagić, *Stećci – kultura i umjetnost*, Sarajevo 1981, str. 168.

⁴¹ M. Wenzel, *Ukrasni motivi na stećcima*, Sarajevo 1965, str. 145.

⁴² A. Solovjev, *Simbolika srednjevjekovnih nadgrobnih spomenika u Bosni i Hercegovini*, *Godišnjak Istorijskog društva BiH VIII*, Sarajevo 1956, str. 36.

⁴³ Š. Bešlagić, *Stećci – kultura i umjetnost*, Sarajevo 1981, str. 170.

⁴⁴ Isto, str. 170 i literatura.

⁴⁵ П. Костић, *Збирка шаралица за обредне хлебове у етнографском музеју у Београду*, *Зборник Етнографског музеја у Београду XXX*, Београд 1967, стр. 91-111.

je duži, s tim da krst na ovom mramoru ima i postolje, na kojem je stajao Hrist prilikom raspeća, a krakovi se šire pri krajevima i imaju ovalan završetak. Krst, različitih oblika, veoma je čest motiv na mramorovima, iako je ranije tvrđeno suprotno. Tako je Ć. Truhelka prvobitno smatrao da se krstovi na mramorovima rijetko nalaze.⁴⁶ A. Solovjev je tvrdio da se motiv krsta javlja sporadično, da bi se kasnije ispravio i pokušao da drugačije objasni bogumilski stav o krstu.⁴⁷ 1971. godine Bešlagić izražava mišljenje da se ovaj motiv javlja često, ne više od solarno-lunarnih i astralnih motiva.⁴⁸ Motiv krsta se javlja na svim područjima i svim oblicima mramorova već samostalan ili zajedno sa suncem, zvijezdom i polumjesecom.⁴⁹ Potpuno je jasno da je riječ o hrišćanskom motivu.

I sam raspored grobova na nekropolama može da nam da određene informacije. Na nekropolama u Plavšićima, Stanićima, Lusićima, Grčkoj gradini, vide se izdvojene grupe grobova, koji su smješteni jedan uz drugi, te je logično da su u pitanju grobovi iste porodice. Pojedine porodice su bile sahranjivane samo na jednom groblju, kao što bi je to u Mišićima ili Stražbenici. Na nekropoli u Stanićima ne primjećuje se veliko odstupanje u orijentaciji, što ukazuje da je orijentir morala biti crkva. Ista situacija je u Lusićima, Grčkoj gradini, Pavićima, Vilusima, Plavšićima i Jezeru.

Veličina groblja ukazuje nam na gustinu naseljenosti određenog prostora. Velike nekropole na jugu govore da je tu bila veća gustina stanovništva, ali to ne znači da tako nije bilo i na sjeveru. Prema podacima Zavoda za zaštitu spomenika, u sjevernom dijelu župe bilo je mnogo više lokaliteta, uglavnom sa manjim brojem mramorova, sve do većih nekropola u Kolima. Upravo to ukazuje na prisustvo gradova i obrnuto. Takođe sama konfiguracija terena mogla je usloviti ovakvo stanje. Zaravan na kojoj se nalazi veći dio nekropola pružala je bolje uslove života, nego brdovitiji i šumovitiji, sjeverniji dio planine Manjače. Interesantno je da pored gradova Zvečaj i Greben nema nekropola sa mramorovima. U Krupi pored Grebena postoji samo jedan mramor, a u selu Jagodići, pored Zvečaja bilo je jedno manje, danas uništeno groblje. Moguće je da su nekada postojale veće nekropole, ako se uzme u obzir značaj Zvečaja.

Naselja u župi Zemljanik bilo je mnogo. U povelji bana Prijezde iz 1287. godine, nabrojano je čak 23 sela od kojih su identifikovani: Kola, Rekavice, Krmine, Žepina, Ponor, Orahovljani, Stražice, Moćioci, Vučaj, Meline, Bistrica i Grab. Zatim se u natpisima spominju gradovi Zvečaj, Greben i Bočac. Arheološkim istraživanjima utvrđeni su položaji pojedinih utvrđenja u okviru granica nekadašnje župe: Varošite u Rađevićima,

---

⁴⁶ Ć. Truhelka, Starobosanski mramorovi, GZM III, knjiga IV, Sarajevo 1891, str. 383.

⁴⁷ A. Solovjev, Jesu li bogumili poštovali krst, GZM (n.s.) III, Sarajevo 1948, crp. 91; Simbolika srednjovjekovnih nadgrobničkih spomenika u Bosni i Hercegovini, Godišnjak Istorijskog društva BiH VIII, Sarajevo 1956, str. 38.

⁴⁸ Š. Bešlagić, Stećci – kultura i umjetnost, Sarajevo 1981, str. 177.

⁴⁹ Isto, str. 178.

Zelengrad kod Kola, Vučaj grad, Bajića Grad u Vilusima, Grčka gradina kod Stričića.⁵⁰ Takoće potvrđeno je postojanje srednjovjekovnih sela Dobrnja i Subotica. Nažalost, o središtu župe u vrijeme bana Prijezde ne zna se ništa preciznije. Sam naziv *Zemlenik* možda ukazuje da je riječ o zemljanom utvrđenju, a kako opis granice počinje sa sjeverne strane, moguće je da se ovaj grad nalazio baš na sjeveru.⁵¹ Kasnije je grad Zvečaj bio povremena rezidencija Hrvoja Vukčića 1402. godine i kralja Stjepana Ostojića 1464-1528. godine.

Stanovništvo se bavilo uglavnom stočarstvom, a uzgajale su se ovce, koze, goveda, svinje. U isto vrijeme stanovništvo se bavilo i zemljoradnjom, ali je to imalo manji značaj. Primjenjivan je tropoljni ili višepoljni sistem, a gajile su se žitarice, povrće, voće i industrijsko bilje (lan). Razvijeno je bilo i pčelarstvo, lov i ribolov.⁵²

Proučavanje rudarstva, međutim, nije izazvalo veću naučnu pažnju. Nema mnogo ni pisanih izvora. Ali je u vrijeme Rimskog carstva postojala eksploatacija, a njeni tragovi se podudaraju sa turskim izvještajima.⁵³ Sigurno je da su rudnici bili kod Bronzanog Majdana i brda Rudište kod Subotice. Ruda se prerađivala u Bronzanom Majdanu, a vjerovatno u Subotici ili Varošištu kod Rađevića.⁵⁴

Funkcionisanje naselja obezbjeđivali su putevi. Sigurno je da su u upotrebi bili putevi iz perioda antike, kao što je put Split–Gradiška, koji je kroz župu Zemljanik prolazio preko Stražica (Ratkovo) do Šljivnog, zatim preko Konatara i Plavšića do Banje Luke. Ovim putem obavljala se trgovina i sa dalmatinskim gradovima, a trgovalo se stokom, stočnim proizvodima, medom, voskom i sl. Uvozilo se vino, riba, maslinovo ulje, tkanine, začini. Ova je komunikacija imala brojne priključke, lokalne puteve, koji su presijecali visoravan između Manjače i doline Sane i kojima se stoka ili pijačna roba dovozila u grad, radi prodaje. Kuda su prolazili sporedni putevi, nije moguće tačno utvrditi, ali možemo iznijeti pretpostavke, s obzirom na reljef, položaj naselja i grobalja.

Tako bi sa desne strane puta Salona–Servitium, kod Stričića, mogao da se odvaja put za Jajce preko sadašnjih sela Pajići, Ilići, Lokvari, prolazeći tako blizu Lusića. Iako na ovom području nije konstatovano postojanje naselja, ono bi moralo postojati s obzirom na veličinu groblja. Kod Stričića bi se morao odvajati put i na lijevu stranu prema Pavićima, a odatle je išao preko Ćorića i Aljeća do Antonića glavice, gdje se dalje račvao lijevo prema Vučaju, desno prema Stražbenici i Šljivnom, a pravo nastavljao ka Bajića Gradu, Vilusima i manastiru Gomjenica u Kmećanima, čime bi povezao sve nekropole sa mramorovima, naselja i

---

⁵⁰ Arheološki leksikon BiH, Tom 2, Sarajevo 1988, str. 128-132.

⁵¹ J. Мргић – Радојчић, Доњи Краји, Београд 2002, стр. 216.

⁵² Isto, стр. 272.

⁵³ J. Мргић – Радојчић, Доњи Краји, Београд 2002, стр. 273 и литература.

⁵⁴ Isto, стр. 279.

riječne tokove. Ovaj put bi dalje mogao da ide dolinom Gomjenice, a jedan njegov krak bi išao prema Subotici i rudnicima, povezujući tako istočni i zapadni dio župe. Sljedeća raskrsnica bilo bi Šljivno, odakle bi lijevi krak išao prema Krupi, a desni prema Radmanićima, Stanićima i opet do Vilusa i Kmečana. Pri tome, lijevi krak puta je mogao ići preko Dobrnje, Vukojevića i Strika do doline rijeke Krupe i dalje do Zidina, ili je išao preko Dobrnje, pa između brda Uzlomac i Grabovac, do Peratovca i Gradine, gdje bi opet izbio u dolinu Krupe. Desni krak bi se mogao odvojiti odmah kod Šljivnog ili nešto sjevernije kod Radmanića. Kod Konatara put se vjerovatno opet granao. Lijevo bi se išlo prema Varošištu u Rađevićima i prema Subotici i dalje ka Bronzanom Majdanu, a sa desne strane moguće je odvajanje za Zvečaj. Dalje je put vodio do Đurđevića (nekadašnja Bistrica), Bukvaluka i do Banje Luke. Iako su ovi sporedni pravci pretpostavljeni, vidimo da spajaju sva bitna naselja i nekropole sa mramorovima na području župe Zemljanik. Putnih pravaca moralo je biti i više, što se može utvrditi samo obimnijim arheološkim radovima.

ZAKLJUČAK

Vođene su brojne rasprave oko pripadnosti i religijskog aspekta mramorova. Jedna od teza jeste, da je mramorje odlika bogumilstva, a pojedini naučnici težili su da objasne bogumilstvo mramorovima. Već ovdje imamo sukob premise i zaključka. Treba imati na umu da sama priroda bogumilstva nije u dovoljnoj mjeri istražena, već se o tome samo nagađa na osnovu jeretičkog pokreta u Evropi, u kom preovladava dualističko učenje. U Bosni, djelovanje "Crkve bosanske", bila ona jeretička ili ne, trajalo je od polovine XIII do polovine XV stoljeća, dok se mramorovi pojavljuju od XII do XVI stoljeća. U isto vrijeme mramorova nema u zemljama gdje su živjeli bogumili, patareni, katari i drugi jeretici. Po tome vidimo da je nemoguće potpuno vezati mramorove za bogumilstvo ili neomanihejstvo.

Osnovni oblici mramorova nastali su po ugledu na nadgrobnne ploče u crkvama, prema sarkofazima velikodostojnika iz susjednih zemalja, naročito iz Srbije ili iz Primorja. Motivi na mramorovima su kao preslikani sa fresaka pored grobnica u srednjovjekovnim crkvama, ali ih ima i na narodnim nošnjama, čak i na obrednim hljebovima, koji se koriste za slavu ili neki vjerski praznik. Ako još uzmemo u obzir orijentaciju mramorova, te redovnu prisutnost crkve ili toponima crkvište, crkvine, crkvice i sl., sve to upućuje da je stanovništvo, koje je praktikovalo sahranjivanje pod mramorovima, bilo hrišćansko, i to pravoslavno.

Župa Zemljanik bila je relativno gusto naseljena u periodu srednjeg vijeka, sa većim brojem gradskih i seoskih naselja i puteva. Utvrđenja na istoku obezbjeđivala su prostor doline Vrbasa, na sjeveru prema župi Vrbas, te sjeverozapadu prema župi Sani. Takva vojno-strateška osnova omogućila je ovoj oblasti da za određeno vrijeme odoli turskim osvajanjima.

Ako posmatramo kartu naselja i lokaliteta sa mramorovima, vidimo da se u središnjem dijelu, u okolini Dobrnje, Pavića i Vilusa, nalazi najveći broj lokaliteta, od kojih jedan broj ima veći broj mramorova. Takođe, u Kolima, kod Zelengrada, odnosno na mjestu gdje bi vjerovatno mogao biti grad Zemljanik, nalaze se dvije velike nekropole. Samim tim, treba pretpostaviti da kraj Lusića i Kmećana, gdje se takođe nalaze velike nekropole i gdje su grobovi sigurno orijentisani prema položaju crkve, treba tražiti veće naselje ili grad. Kod grobalja sa manjim brojem mramorova može se pretpostaviti da su bila groblja pojedinih porodica, kao što su Mišići i Stražbenica, ili su bila seoska groblja poput Jezera.

Interesantno je da se najveći broj nekropola sa mramorovima nalazi pored puteva, koji su korišteni u ono vrijeme, ali se jedan dio njih koristi i danas. Tim putevima bilo je lakše prevesti mramorje, a sezonski su ih koristili i nomadi, pa su uz puteve i sahranjivani.

Kada govorimo o mramorovima u župi Zemljanik ili uopšteno, na području sjeverozapadne i sjeverne Bosne, vidjećemo da je na ovom prostoru broj mramorova mnogo manji nego u oblastima na istoku. Taj broj je malen i u odnosu na gustinu stanovništva, što se da vidjeti po broju gradova i sela. Mislim da se ovdje ne treba govoriti o slabom uticaju običaja sahranjivanja pod mramorove, već da za to postoje druga objašnjenja, ili nije bilo majstora koji bi izradio mramor ili je izrada bila skupa. Tako su stanovnici bili prisiljeni da se sami snalaze i otuda u ovim krajevima velik broj ploča, koje su jednostavnije za izradu i lakše za prevoz. Moguće je i da je ovakvo sahranjivanje moglo biti zabranjeno od strane Ugarske, kojoj su gospodari ove oblasti bili vazali. Samim tim bi bio jasan i nedostatak predstava na mramorju.

Iz svega vidimo da proučavanje mramorja nije samo arheološko pitanje. Etnografska struktura, ekonomska i politička slika srednjovjekovne Bosne samo su jedni od bitnih faktora. Tako, da bi se dobila kompletnija slika o mramorovima u župi Zemljanik, potrebna su mnogo opsežnija istraživanja od dosadašnjih, no čini se da za to ne postoji spremnost u ovom trenutku.

MARBLES IN THE MEDIEVAL PARISH OF ZEMLJANIK

Goran Kalinić, MA

Abstract: Studying or marble tombstones is very important to the cultural heritage of the Republic of Srpska and Bosnia and Herzegovina. Research conducted in the past are not sufficient to gain an insight into all aspects of life in the past in this region. Advanced Research in municipality of Banja Luka is just the beginning of serious work on the identification of the monuments, their importance and all questions that have remained open to date.

Key words: *Bosnia and Herzegovina medieval tombstones, marble medieval tombstones, burials, graves, ethnology, archeology, ancient roads, settlements, Banja Luka, parish Zemljanik*

LITERATURA

1. *Arheološki leksikon BiH* (1988): Sarajevo
2. Bešlagić, Š. (1971): *Stećci, kataloško-topografski pregled*, Sarajevo
3. Bešlagić, Š. (1981): *Stećci – kultura i umjetnost*, Sarajevo 1981.
4. Challet, J. (1965): Bogumili i simbolika stećaka, *Naše starine* 10, Sarajevo
5. Ćorović, V. (1956): Prilog proučavanju načina sahranjivanja i podizanja nadgrobnih spomenika u našim krajevima u srednjem vijeku, *Naše starine* 3, Sarajevo
6. Evans, J. A. (1980): *Pješke kroz Bosnu i Hercegovinu*, Sarajevo
7. Ljevar, B. (1987): nedeljni Glas, 9. i 10. maj, Banja Luka
8. Solovjev, A. (1855): Bogumilska umjetnost, *Enciklopedija Jugoslavije* I, Zagreb
9. Solovjev, A. (1948): *Jesu li bogumili poštovali krst*, *GZM (n.s.)* III, Sarajevo
10. Solovjev, A. (1956): Simbolika srednjovjekovnih nadgrobnih spomenika u Bosni i Hercegovini, *Godišnjak Istorijskog društva BiH* VIII, Sarajevo
11. Truhelka, C. (1891): *Starobosanski mramorovi*, *GZM* III, knjiga IV, Sarajevo
12. Vidović, D. (1954): Simbolične predstave na stećcima, *Naše starine* II, Sarajevo
13. Wenzel, M. (1965): *Ukrasni motivi na stećcima*, Sarajevo
14. Зечевић, Е. (2001): О појму стећак, *Гласник САД* 17, Београд
15. Карановић, М. (1936): *Границе средњовековне жупе Земљаник*, *GZM* XLVIII,
16. Костић, П. (1967): Збирка шаралица за обредне хлебове у етнографском музеју у Београду, *Зборник Етнографског музеја у Београду* XXX, Београд.
17. Мргић Ј. и Радојчић, М. (2002): *Доњи Краји*, Београд
18. Скарић, В. (1937): *Жупа земљаник и стара нахија Змијање*, *GZM* XLIX, Sarajevo
19. Ћоровић, В. (1981): *Историја српског народа* I и II, Београд
20. Фајфрић, Ж. (2000): *Котроманићи*, Шид